

Spår av förändrande materialitet i en sockenkyrka under senmedeltiden. En fallstudie av Åseda kyrka

Elias Engdahl

Traces of changing materiality of a parish church during the late Middle Ages – A case study of the church of Åseda. Åseda is located in the vicinity of Växjö in Småland, and during a restoration of the church in 1936, various archaeological objects were found. These finds have been dated but never discussed in-depth by anyone. This article aims to further the understanding of this church by analyzing stained window glass, coins and what has been interpreted as the remains of a triumphal wall. The nave and western part of the chancel date back to the end of the 15th century, but there is evidence that an older church is located in the same location. The three categories of materiality are not discussed to contest the dating of the 15th-century church. Instead, this article focuses on the reflection of Medieval society and the perception of the church, which can be interpreted through studying these objects. The three chosen categories of archaeological finds help shed light on the church older than the one dated to the late 15th century. Changes to the church architecture and contacts with other areas are highlighted by studying objects not directly tied to the construction of a church. These changes must have radically changed how the parishioners perceived the church.

Ungefär femtio kilometer nordöst om Växjö i Småland ligger tätorten Åseda. Kyrkan i denna tätort har sitt moderna utseende från ett utbyggnadsprojekt som slutfördes 1803, då

ett västtorn byggdes till och koret förlängdes mot öst (fig. 1). Innan denna utbyggnad var Åseda kyrka utformad som en salkyrka, en kyrktyp där koret har samma bredd som

långhuset och skapar en rektangulär byggnad. Majoriteten av kyrkans inventarium har konsthistoriskt daterats till sent 1400-tal eller tidigt 1500-talet och man vill mena att salkyrkan därför är daterad till slutet av 1400-talet. Sakristian, som är den äldsta delen av kyrkan, tillhörde troligen den äldre kyrkan innan den nuvarande salkyrkan byggdes (Liepe & Ullén 1974, s. 36, 39–41, 225, 227; Liepe 1984, s. 225). 1936 påbörjades en restaurering av Åseda kyrka under ledning av arkitekten Paul Boberg. Under detta arbete gjordes många arkeologiska fynd under kyrkgolvet som exempelvis målat fönsterglas, medeltida mynt från olika platser och diverse murade konstruktioner, såsom gravkammare (Smålands museum, *Bobergsamlingen*). Anita Liepe och Marian Ullén samarbetade genom att granska och datera fynden från Bobergs restaurering, samt datera föremål som tillhört kyrkan i en längre period (Liepe & Ullén 1974).

Liepe och Ullén har genom detta arbete bidragit med relevans och förståelse av de arkeologiska fynd som har gjorts i Åseda kyrka. Där- emot har föremålen inte diskuterats i någon vidare grad mer än deras datering. Syftet med denna artikel är därför att undersöka och tolka de bemålade bitarna av fönsterglas, mynten och en specifik murad konstruktion under koret. Hur reflekterar dessa arkeologiska fynd Åseda socken under medeltiden? Bör dateringen av dessa föremål användas som en motpol för dateringen av sal-

Fig. 1: Åseda kyrka, bild tagen från norr.
Foto: Elias Engdahl, december 2022.

kyrkan eller riskerar det att påverka tolkningen av förändringar i kyrkan som skett innan salkyrkan byggdes? Genom att besvara dessa frågor, kan förhoppningsvis denna artikel inte bara öka vår förståelse för Åseda kyrka, utan även hur man kan tolka arkeologiska föremål som inte är relaterade till en stor förändring.

Små föremål med mycket att förtälja

Det fönsterglas som hittades under restaureringen av Åseda kyrka var dekorerat med gotisk konst och delades in i två stilistiska grupper av Liepe och Ullén. Den ena gruppen daterades till den senare halvan av 1300-talet medan den andra gruppen daterades till den första halvan

av 1400-talet (Liepe & Ullén 1974, s. 22). Denna datering är nästan hundra år äldre än salkyrkans föreslagna datering, vilket visar att den föregående kyrkan genomgick förändringar innan den ersattes av salkyrkan. Under senmedeltiden blev det vanligare med större fönster för ökat ljusinsläpp, samt spetsbåge som dekor bland kyrkor (Wienberg 1993, s. 12, 33; Larsen 2018, s. 178). När den senmedeltida salkyrkan i Åseda byggdes försvann de arkitektoniska spåren i murbruket som skulle kunna visa hur fönstren som glasbitarna tillhört kan ha sett ut. Trots att denna kontext inte finns kvar visar dateringen av Liepe och Ullén att fönsterglaset är det tidigaste beviset för gotiseringen av Åseda kyrka som finns bevarat. Vidare kan de större fönstren från salkyrkans föregångare anses tillämpliga för den förändrande liturgin under senmedeltiden där allmogen förväntades att delta i gudstjänsten i högre grad än tidigare (Nilsén 1997). Det ökade ljusinsläppet kan på så vis ha bidragit till en ljusare upplevelse av kyrkan och dess gudstjänster med en ökad vy in till koret.

I Åseda kyrka hittades totalt 904 mynt kring koret och sakristian, vars ursprung och datering bestämdes av Gustaf Hilding Rundquist när restaureringen var färdig. Av dessa mynt daterades 470 stycken till medeltiden och de andra mynten blev daterade till tidigmodern tid. Av de medeltida mynten kommer 297 stycken från platser utanför Sveriges medeltida gränser som exempelvis norra

Tyskland, dagens norra Polen, Finland och Norge (Smålands museum, *Bobergsamlingen*). Det finns inga källor som beskriver Åsedas relevans i ett handelsnätverk, men dess närhet till både Växjö och Kalmar kan möjligen ha tillåtit sockenbor kring Åseda att handla med människor från olika platser. En annan möjlig förklaring för härkomsten av dessa mynt kan vara relaterade till frälsets huvudgårdar i Åseda socken. Under 1300-talet och delvis 1400-talet fanns det tre huvudgårdar i närheten av Åseda och frälsets familjer flyttade mellan olika huvudgårdar som de ägde i andra socknar (Hansson 2001, s. 38–39, 336). Dessa huvudgårdar och frälsets mobilitet skulle kunna ha resulterat i att mynt från en plats fördes vidare till en annan. Möjligen skulle donationer eller betalning av någon skuld kunna leda till att mynt hanteras i kyrkan varpå enstaka mynt kan ha trillat mellan golvspringorna. Variationen av myntens härkomst som har hittats i kyrkan reflekterar den mobilitet som människor hade under medeltiden. Om det inte funnits någon kontakt mellan socknar och andra regioner hade dessa mynt aldrig kunnat hamna under golvet i Åseda kyrka.

Den murade konstruktionen under koret

Boberg skapade en ritning över interiören av Åseda kyrka där han dokumenterade områden som gravkistor och andra arkitektoniska ele-

ment som hittades under kyrkgolvet (fig. 2). I linje med sakristians västgavel och kyrkans norra mur, går en bred murad konstruktion in i kyrkan. Denna detalj har av Boberg tolkats som en grundmur till en triumfmur som någon gång tagits bort (Smålands museum, *Bobergsamlingen*). Dessvärre finns det inga fotografier bevarade av denna grundmur från restaureringen, så man får förlita sig på den dokumentation som finns.

Att döma av ritningen hittades ingen motpart till grundmuren på den södra sidan av kyrkan. Jag vill mena att förklaringen till avsaknaden av en grundmur på motsatt sida är relaterad till salkyrkans byggnation. När vissa medeltida kyrkor byggdes om till salkyrkor anlades långhusets murar kring yttersidorna av den äldre kyrkan och därefter breddades koret till samma bredd. Resultatet blev då att sakristian, som var i linje med koret, stack in lika mycket som koret utvigades (Tuulse 1951, s. 174). Om den föregående kyrkan haft en triumfmur var nordsidan av koret i salkyrkan väl anpassat till både sakristian och grundmuren. Möjligen kan bygget av salkyrkan planerats med tanke på att bygga den nordliga delen av det nya långhuset och koret i linje med det gamla korets nordmur. På så vis kan man tolka den senmedeltida salkyrkan som ett resultat av en förlängning mot söder, istället för att jämnt bredda hela kyrkan både mot norr och söder. Förslagsvis kan syftet med detta ha varit att bibehålla

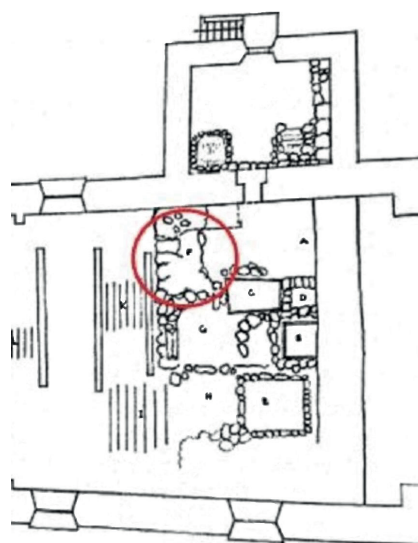

Fig. 2: Ritning gjord av Boberg över olika murade konstruktioner som exempelvis gravkammare, ursprungligen i skala 1:100. Grundmuren som diskuteras i artikeln har markerats med en ellips av författaren. Källa: Smålands museum, Bobergsamlingen.

en symmetri med sakristian så att den inte skulle sticka in i koret och därmed minska utrymmet i detta. Under uppförandet av salkyrkan kan den södra delen av grundmuren på något sätt varit i vägen och därför tagits bort eller återanvänts till salkyrkan. Salkyrkan verkar därför ha planerats med hänsyn till den gamla kyrkans utformning.

Samtidigt är det inte omöjligt att en triumfmur konstruerades i samband med salkyrkans tillkomst. Exempel från salkyrkor i Uppland visar att triumfmurar kunde byggas till under 1400-talet i takt med att tillgängligheten av tegel ökade (Bonnier 1987, s. 33). Trots detta är det antagligen mer troligt att triumfmur-

ren försvann när salkyrkan byggdes. Antingen lämnades då gränsen mellan långhus och kor öppet, eller så byggdes ett korskrank som en markör mellan dessa två byggnadsdelar. Förvandlingen från en kyrka med en triumfmur och ett smalare kor än långhus till en öppen salkyrka måste ha upplevts som en markant skillnad.

Att datera en kyrka eller ej

De exempel som har tagits upp i denna artikel visar på förändringar som pågått innan salkyrkan byggdes mot slutet av 1400-talet. Vi vet väldigt lite om den föregående kyrkan, men genom att studera de föremål som med viss säkerhet har en äldre datering än salkyrkan kan förståelsen av samhället kring Åseda under medeltiden förbättras. Bitar av bemålat fönsterglas kan i första hand anses som vanligt förekommande i kyrkor och inte återge mycket av sin samtid. Samtidigt, i kontexten av Åseda kyrka, är dessa fragment det tidigaste beviset för en gotisering av kyrkan i detta område och kan ha upplevts som en stor förändring för sockenborna. Hur mynten som hittats i kyrkan kommit till Åseda är svårt att uttala sig om, men de är ett bevis på den kontakt människor hade med varandra från olika platser under medeltiden. På samma sätt som man endast kan spekulera om grundmuren Boberg hittade, kan den säga en hel del om en förändring i Åseda kyrka. Att denna murade konstruktion finns kan visa hur

koret hos den äldre kyrkan kan ha sett ut, samt hur dåtidens människor valde att förhålla sig till dess planform när den skulle ersättas av en ny kyrka. Att en triumfmur en gång i tiden funnits och sedan tagits bort medförde en markant skillnad i hur kyrkorummet upplevdes och användes kring den tid då denna förändring skedde.

Jag har medvetet inte diskuterat dessa arkeologiska fynd med syftet att skapa en antites mot salkyrkans datering eller att fastställa åldern av den äldre kyrkan. Att kunna datera bygget av en kyrka hade självklart varit intressant, eftersom det i sig innebar en stor förändring i en socken. Men samtidigt kan något som nya och större fönster i en kyrka ha inneburit en stor förändring för de människor som levde under den tiden. Hade man endast utgått från att försöka datera ett kyrkobygge i Åseda skulle de exempel som tagits upp i denna artikel inte vara relevanta. Fynden löper då risk att falla i en periferi och glömmas bort då de inte har möjlighet att bidra till en helhetsdatering. När en kyrka som den i Åseda studeras och arkeologiska fynd är begränsade, bör de fynd som gjorts lyftas upp istället för att nonchaleras. På så vis kan man skapa en ny förståelse för både en kyrka och en socken som tidigare inte varit möjlig.

Elias Engdahl
Student på Lunds universitet.
E-post: elias.berndt@hotmail.com

Bibliografi

Arkivkällor

Smålands museum, topografiska arkivet. Paul Bobergs anteckningar, ritningar och fotografier om Åseda kyrka. *Bobergsamligen*.

Tryckta källor

- Bonnier, Ann Catherine 1987. Kyrkorna berättar: Upplands kyrkor 1250–1350. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 51. Stockholms universitet. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hansson, Martin 2001. *Huvudgårdar och herravälden: En studie av småländsk medeltid*. Lund Studies in Historical Archaeology 25. Lunds universitet. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Larsen, Morten 2018. *Danmarks Middelalderlige Tiggerklostre. Franciskanernes og dominikanernes bygningskultur*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 107. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.
- Liepe, Anita & Ullén, Marian 1974. Åseda och Älghults kyrkor. *Uppvidinge Härad, Småland Band VI:1, Sveriges kyrkor* 157. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Liepe, Anita 1984. *Medeltida lantkyrkobygge i Varend: ett försök till relationsanalys kyrkabygd*. Kronobergsboken 1984/85. Lunds universitet. Växjö, Kronobergs läns hembygdsförbund i samarbete med Smålands museum.
- Nilsén, Anna 1997. Kult och rum i svensk bondbygd. Om gudstjänstens inverkan på kyrkorummet. *Uppland* 1997, 57–78.
- Tuulse, Armin 1951. Träkyrkor med stensakristia. *Fornvännen* 1951, s. 159–181.
- Wienberg, Jes 1993. *Den gotiske labyrint: middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Lunds universitet. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.